

Evrensel Değerler, Zorlayıcı Modernite ve Postkolonyal İkilem: Modernizm ile Eleştirileri Arasında Demokrasi ve İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek

Bu deneme, yalnızca olası bir araştırma konusunu keşfetmek amacıyla bir yazı örneği olarak hazırlanmıştır. Bu nedenle biçimsel bir akademik çalışma olarak değil, kişisel bir düşünce denemesi olarak değerlendirilmelidir.

Giriş

Bu deneme, modern siyasal değerlerin evrenselci iddiaları ile bu değerlerin çoğu zaman dile getirildiği, kurumsallaştırıldığı ve dayatıldığı güç ilişkileri arasındaki tarihsel ve kavramsal gerilimi inceler. Geniş anlamda bir dünya-sistemleri perspektifinden hareketle, tarihsel olarak emperyal "medenileştirme misyonları" ile ilişkilendirilen müdahaleci mantığın ortadan kalkmadığını ileri sürer. Aksine bu mantık; kalkınma, sürdürülebilirlik, demokratikleşme, çoğulculuk, insan hakları ve devlet inşası gibi daha çağdaş söylemler aracılığıyla yeniden biçimlenmiştir.

Temel iddia, demokrasi, insan hakları ya da eşitliğin yalnızca tahakkümün ideolojik kılıfları olduğu değildir. Aynı şekilde Batı evrenselciliğine yönelik postkolonyal eleştirilerin görecilik ya da siyasal sorumsuzluk olarak bir kenara atılması gerektiği de ileri sürülmemektedir. Bunun yerine bu deneme, modernist evrenselcilik ile postmodern/postkolonyal eleştirinin tek başlarına ele alındıklarında yetersiz kaldıklarını savunur. Evrensel değerler ne tarafsız aklın saf ifadeleridir ne de yalnızca sömürgeci şiddetin ürünleridir. Tarihsel olarak inşa edilmiş, kurumsal yapılara gömülmüş ve çoğu zaman zorlayıcı biçimde uygulanmışlardır; buna rağmen normatif ve özgürleştirici bir anlam taşımaya devam edebilirler.

Dolayısıyla güçlük, bir ara konum geliştirmekte yatar: modernitenin içine gömülü tarihsel şiddeti ve asimetrleri tanırken haklar, demokrasi ve özgürlük siyasal dilini, Batı karşıtı söylemi içeride iktidarlarını sağlamlaştırmak için araçsallaştıran otoriter rejimlere terk etmeyen bir konum.

Medenileştirme Misyonundan Liberal Müdahaleciliğe

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren emperyal güçler, Avrupa dışı toplumlara müdahaleyi sıklıkla medeniyet dili üzerinden meşrulaştırdı. "Medenileştirme misyonu" ahlaki ve tarihsel bir sorumluluk olarak sunuluyordu: Avrupa imparatorlukları, geri kalmış ya da kendilerini yönetmekten aciz sayılan toplumlara din, hukuk, düzen, eğitim ve siyasal rasyonalite götürdüklerini iddia ediyordu. Sömürgeci genişlemenin ilk dalgalarında bu misyon çoğu zaman açıkça dinsel ve misyoner nitelikler taşıdı. Daha sonra, özellikle yirminci yüzyılda ve Soğuk Savaş sonrasında daha belirgin biçimde, benzer müdahaleci mantıklar seküler ve kurumsal söz dağarcıklarına çevrildi: hukuk reformu, demokratikleşme, insani müdahale, kalkınma yardımı, başarısız devletlerin yeniden inşası ve iyi yönetim.

Bu anlamda on dokuzuncu yüzyılın medenileştirme misyonu basitçe ortadan kalkmış değildir. Dilini değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Hristiyanlık, medeniyet ve imparatorluk şeklindeki eski söz dağarcığının yerini kısmen kalkınma, sürdürülebilirlik, çoğulculuk, kurumsal reform ve insan haklarının görünüşte tarafsız dili almıştır. Batı yarımküresinin çağdaş akademi ve politika dünyası bu kavramları çoğu zaman evrensel iyiler olarak kullanır. Ancak bunlar aynı zamanda merkez devletlerin çevre ve yarı-

çevre toplumların hukuki ve siyasal sistemlerine nüfuz etmesini, onları yeniden şekillendirmesini ya da disipline etmesini sağlayan mekanizmalar olarak da işleyebilir.

Bu durum özellikle başarısız devletler ve insani müdahale etrafındaki tartışmalarda görünürdür. Soğuk Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri müdahaleyi giderek daha az emperyal fetih, daha çok hukuki ve kurumsal düzenlerin istikrara kavuşturulması olarak çerçeveledi. Müdahalenin nesnesi artık yalnızca toprak değildi; yönetimin iç mimarisi bizzat müdahalenin alanı hâline gelmişti. Hukuk, idare, sivil toplum, azınlık hakları ve anayasal tasarım dış etkinin sahaları oldu.

Türkiye, Avrupa Birliği ve Normatif Gücün Siyaseti

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişki bu dinamiğin özellikle açıklayıcı bir örneğini sunar. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk yıllarında, özellikle partinin sıklıkla "ilk on yılı" olarak anılan dönemde, Türkiye AB'ye katılım ve uyum süreci bağlamında önemli reformlar gerçekleştirdi. Bu reformlar, yaygın biçimde demokratikleştirici adımlar olarak yorumlanan hukuki, kurumsal ve siyasal değişiklikleri içeriyordu. Aynı dönemde liberal-sol aydınların bazı kesimleri, "ılımlı İslam" savunucularıyla, askerî vesayet olarak tarif edilen yapıya karşı geçici bir ittifak kurduğu daha geniş bir entelektüel ve siyasal iklim de oluştu.

Bu dönemde Türkiye, kendi sorunlu siyasal tarihinin daha önce marjinal kalmış ya da siyasal olarak tartışılması mümkün olmamış bazı boyutlarıyla yüzleşmeye başladı. Askerî vesayet, azınlık hakları, devlet şiddeti ve erken cumhuriyet milliyetçiliğinin homojenleştirici eğilimleri üzerine tartışmalar daha görünür hâle geldi. Bu anlamda AB koşulluluğu yalnızca dışsal bir dayatma olarak değil, aynı zamanda içeride bir fırsat yapısı olarak işledi. Türkiye içindeki bazı aktörlere eski otoriter ve milliyetçi paradigmaları sorgulama olanağı sağladı.

Bununla birlikte bu süreç zor soruları da gündeme getirir. Bu reformlar ne ölçüde içsel demokratikleşmenin ifadeleriydi, ne ölçüde normatif bir Avrupa merkeziyle kurulan asimetrik ilişki tarafından biçimlendiriliyordu? AB, katılım ölçütlerini çoğu zaman evrensel standartlar olarak sundu: demokrasi, hukukun üstünlüğü, azınlıkların korunması, toplumsal cinsiyet eşitliği ve insan hakları. Ancak bu standartlar hiçbir zaman güç ilişkilerinin dışında dile getirilmez. Kurumsal hiyerarşilerin, jeopolitik çıkarların ve Avrupa ile onun "ötekileri" arasındaki tarihsel olarak eşitsiz ilişkinin içine gömülüdürler.

Dolayısıyla Türkiye örneği liberal müdahalecilik ve normatif gücün daha geniş paradoksunu gösterir. Bir yandan dış baskı otoriter yapıları zayıflatmaya ve hak alanını genişletmeye yardımcı olabilir. Öte yandan reform dilinin kendisi, Avrupa'nın öğretmen, Avrupa dışı toplumların ise düzeltilmeye muhtaç öğrenciler olarak görüldüğü eski bir medeniyet hiyerarşisini yeniden üretebilir.

Modern Ulus İnşası ve Seçici Eleştiri

Türk modernleşmesine yönelik eleştiri sıklıkla öz-oryantalizasyon dili üzerinden kurulmaktadır. Erken Cumhuriyet reformları kimi zaman, "Doğulu" bir toplumun Batılı kurumları, kıyafetleri, hukuk kodlarını ve kültürel normları ithal ederek kendi özünü inkâr etme girişimi olarak anlatılır. Fes ve sarığın şapkaıyla değiştirilmesi, Avrupa hukuk modellerinin benimsenmesi ile dil ve eğitim reformları bu sürecin örnekleri olarak sıkça zikredilir.

Ancak bu tür eleştiriler Türkiye'yi istisnai bir örnek olarak ele aldıklarında analitik açıdan yanıltıcı hâle gelebilir. Balkanlar ve Doğu Avrupa toplumları da dâhil olmak üzere birçok Osmanlı sonrası devlet, benzer dil standardizasyonu, bürokratik merkezileşme, sekülerleşme ve ulusal homojenleştirme süreçlerinden geçti. Nitekim modern ulus-devlet tam da bu mekanizmalar aracılığıyla ortaya çıktı. Dilin

standartlaştırılması, ulusal eğitim sistemlerinin kurulması, kıyafet ve kamusal davranışın düzenlenmesi ve hukuki otoritenin merkezileştirilmesi yalnızca Türkiye'ye özgü olgular değildi. Bunlar Avrupa'da ve ötesinde modern devlet oluşumunun temel özellikleriydi.

Bu durum kritik bir soruyu gündeme getirir: Neden bazı modernleşme projeleri yapay, türev ya da öz-oryantalist olarak eleştirilirken diğerleri ulusal gelişmenin standart tarih anlatısına dâhil edilir? Ulus inşası, modernleşme ve kurumsal zor kullanmaya yönelik liberal eleştiriler bütün toplumların üzerine eşit biçimde düşmez. Bazı devletlerin şiddet içeren merkezileşme süreçlerini modern ulusun doğuşu olarak anlatmasına izin verilirken, diğerleri taklitçi, gecikmiş ya da patolojik olarak okunur.

Dolayısıyla "Batı" kategorisi istikrarsızdır. Türkiye Batılı kurumları ithal ettiyse, bunları hangi Batı'dan ithal etti? Demokrasi antik Atina'dan mı, Britanya'dan mı, Fransa'dan mı, Protestan Kuzey Avrupa'dan mı, yoksa savaş sonrası liberal Avrupa'dan mı ithal edildi? Bunlar yalnızca tarihsel sorular değildir. Batı'nın bir söylem olarak inşa edilmiş niteliğini açığa çıkarırlar.

Hangi Batı? Geriye Dönük Bir İnşa Olarak Demokrasi

Demokrasinin antik Yunan'da doğduğu ve ardından Batı medeniyeti aracılığıyla modern dünyaya aktarıldığı yönündeki yaygın anlatı tarihsel açıdan sorunludur. Sınırlı sayıdaki erkek yurttaşın müzakereye katıldığı Atina doğrudan demokrasisi, bürokratik ulus-devletler içinde milyonlarca yurttaşın temsili kurumlar aracılığıyla oy kullandığı modern kitle demokrasisine pek az benzerlik taşır.

Modern demokrasi, agoranın basit bir devamı değildir. Onu, son iki yüzyılda kapitalizm, ticaret, bürokratik devlet inşası, Protestan siyasal kültürler, sınıf çatışması ve temsili kurumlar aracılığıyla ortaya çıkmış görece yeni bir kurumsal formasyon olarak anlamak daha yerindedir. Tarihi kesintili, tartışmalı ve bölgesel olarak eşitsizdir.

Avrupa'nın kendi içinde bile demokrasi tek biçimli gelişmedi. Britanya'nın liberal-parlamentar deneyimi Franco dönemi İspanyası, Yunanistan'daki askerî diktatörlük ya da kıtanın başka yerlerindeki otoriter rejimlerle kolayca eşitlenemez. Churchill seçim yenilgisiyle görevden ayrılabilirken Franco diktatörlük yoluyla hükmetti. 1968 öğrenci hareketleri Batı Avrupa'da demokratik dönüşüm talep ederken Yunanistan askerî yönetim altındaydı. Dolayısıyla mesele yalnızca Türkiye'nin demokrasiyi "Batı'dan ithal edip etmediği değil, hangi Batı'nın kastedildiği ve onu tanımlama yetkisinin kimde olduğudur.

İnşacı bir perspektiften bakıldığında "Batı", sabit bir medeniyet varlığından ziyade söylemsel bir ittifak olarak anlaşılabilir. Bu ittifaka dâhil edilmek ya da dışlanmak yalnızca coğrafya, din, kültür veya kurumsal tarih tarafından belirlenmez. Latin Amerika, Hristiyan ve Avrupalı sömürge mirasına rağmen her zaman medeni Batı'nın bir parçası olarak görülmez. Balkanlar, sıklıkla Avrupa'nın eşiği ya da içsel ötekisi olarak tahayyül edilen muğlak bir konum işgal eder. Türkiye'nin bu söylemsel oluşumun içinde ya da dışında yer alması da aynı şekilde bir öz meselesi değil, güç meselesidir.

Bu anlamda demokrasi tarihi, Sokrates'le ya da Atina polisiyle başlayan kesintisiz bir hikâye değildir. Çoğu zaman modern siyasal değerlerin soykütüğünü tanımlayacak kurumsal güce sahip olanlar tarafından geriye dönük biçimde yazılmış bir anlatıdır.

Evrensel Değerler ve Kurumsal Şiddet

Demokrasi, insan hakları, eşitlik ve özgürlük üzerine tartışma bu nedenle birbirine bağlı iki iddiayla yüzleşmelidir.

Birincisi, bu tür değerler doğada kendiliğinden apaçık nesneler olarak var olmaz. Kurumlar, pratikler, hukuki normlar ve siyasal mücadeleler aracılığıyla inşa edilirler. Demokrasi yalnızca soyut bir ahlaki ilke değildir; anayasalar, seçim sistemleri, partiler, mahkemeler, polis güçleri, bürokrasiler ve uluslararası kurumlar aracılığıyla örgütlenir.

İkincisi, bu kurumsal çerçeveler zorlama olmaksızın oluşturulmaz. Modernleşme ve kurumsallaşma devlet şiddetiyle derinden iç içedir. Bu, modern kurumların şiddete indirgenebileceği anlamına gelmez; ancak onların oluşumunun zorlayıcı güçten ayrı anlaşılamayacağı anlamına gelir.

Burada Schumpeterci bir perspektif yararlıdır. Demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar halk iradesinin şeffaf ifadelerinden ziyade elitler arasındaki kurumsallaşmış rekabetin ürünleri olarak anlaşılabilir. Benzer şekilde "serbest piyasa" da hiçbir zaman yalnızca serbest olmamıştır. On dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde hukuki ve disipliner mekanizmalar emekçi nüfusu biçimlendirmiş ve sanayi kapitalizminin koşullarının üretilmesine yardımcı olmuştur. Daha sonra çalışma özgürlüğü gibi görünen şey, insanları ücretli emeğe zorlayan politikalar yoluyla kısmen kurulmuştur.

Özgürlük de doğa tarafından verilmiş değildir. Sınırları devlet tarafından çizilir, uygulanır ve istikrara kavuşturulur. Liberal toplumlar özgürlüğü hukuk, polislik, eğitim, sınırlar ve yurttaşlık rejimleri aracılığıyla tanımlar. Bir devlet "Mülteciler Hoş Geldiniz" sloganıyla mültecileri kabul edebilir; ancak aynı devlet hukuki düzenini ihlal eden bir mülteciyi hızla sınır dışı da edebilir. Benzer şekilde eğitim, Rousseaucu terimlerle pozitif özgürlüğün bir koşulu olarak savunulabilir: cehalet hapseder, bilgi özgürleştirir. Buna rağmen zorunlu eğitim de yaptırımla desteklenir. Ebeveynler hukuki sonuçlarla karşılaşmadan çocuklarını okula göndermeyi basitçe reddedemez.

Mesele özgürlüğü, eğitimi ya da hakları reddetmek değildir. Mesele, modern değerlerin ancak kurumlar aracılığıyla gerçeklik kazandığını ve kurumların hiçbir zaman zorlayıcı otoriteden kopuk olmadığını göstermektir.

Modernite, Pozitivizm ve Bilginin Sömürgeci Yapısı

Bu eleştiri modernitenin epistemolojik temellerine de uzanır. Modernizm; inşa, kurumsal düzen, rasyonelleşme, ilerleme ve evrensellik için güçlü bir dil sundu. Özellikle pozitivizm, toplumu ve tarihi anlamak için tarafsız bir bilimsel yöntem olarak kendini sundu. Ancak postyapısalcı ve Foucaultcu bir perspektiften bakıldığında bilgi hiçbir zaman güçten tümüyle ayrı değildir. Toplumların incelendiği, yönetildiği, reforme edildiği ve sıralandığı kategorilerin kendileri de tarihsel olarak üretilmiştir.

Graeberci bir eleştiri hattı, pozitivizmin görünüşte seküler ve bilimsel dünya görüşünün bazı Hristiyan zaman tasavvurlarını koruduğunu öne sürebilir. Tarihin aşamalara, dönemlere ve ilerlemeci harekete doğrusal biçimde ayrılması, seküler terimlerle ifade edildiğinde dahi eski Hristiyan tarih felsefelerini andırır. Modern sosyal bilim, çoğu zaman teolojik zamanı gelişimsel zamana dönüştürmüştür: toplumlar gelenekten moderniteye, geri kalmışlıktan ilerlemeye, irrasyonellikten rasyonel yönetime uzanan bir çizgi üzerine yerleştirilmiştir.

Postkolonyal eleştiri tam da burada vazgeçilmez hâle gelir. Evrensel değerler ile bilimsel kategorilerin imparatorluk, sömürgecilik, ırksal hiyerarşi ve medeniyet sıralamalarıyla nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Modernitenin evrensellik iddiası hiçbir yerden yapılmış değildir; belirli güç konumlarından dile getiriliyordu.

Postkolonyal İkilem

Postkolonyal eleştiri, evrenselci modernizmin kibrine haklı olarak meydan okur. Medeniyet, ilerleme, demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin tarihsel olarak tahakkümü meşrulaştırmak için kullanıldığını gösterir. Ancak bu eleştiri aynı zamanda ciddi bir siyasal ikilem üretir.

Her evrensel iddia yalnızca Batı tahakkümünün bir aracı olarak görülürse, otoriter rejimler kendilerini eleştiriden korumak için anti-kolonyal dili sahiplenebilir. Bir hükümet, "medeniyeti Batı'dan öğrenmeyi reddettiğini" söyleyerek kadına yönelik şiddetle ilgili uluslararası bir sözleşmeden çekilebilir. Çevresel yıkıma nezaret eden bir lider, eski sömürgeci güçlerin ikiye bölünmüşlüğüne kınayarak iklim anlaşmalarını reddedebilir. Bir devlet baskıyı, ataerkilliği, sansürü ya da ekolojik tahribatı "Emperyalistlerden ders almayacağız" diyerek meşrulaştırabilir.

Bu tür argümanlar siyasal olarak etkilidir; çünkü kısmi bir hakikat içerirler. Batılı devletler ve kurumlar gerçekten de ikiye bölünmüş davranmıştır. Sanayileşmiş ülkeler servetlerini sömürgeci çıkarım, karbon yoğun kalkınma ve şiddet içeren modernleşme süreçleri üzerinden inşa etmiştir. Dolayısıyla postkolonyal toplumların, bugün kınanan uygulamalardan tarihsel olarak faydalanmış aktörler tarafından disipline edilmelerine itiraz etmeleri akıl dışı değildir.

Ne var ki bu eleştirinin kısmi hakikati, onun otoriter biçimde sahiplenilmesini meşru kılmaz. İnsan hakları söyleminin imparatorlukla iç içe geçmiş olması, kadın haklarının, demokratik hesap verebilirliğin, azınlıkların korunmasının ya da çevresel yükümlülüklerin terk edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Evrensel değerlerin tarihsel olarak inşa edilmiş olması da normatif açıdan anlamsız oldukları anlamına gelmez.

Bir Ara Konuma Doğru

Dolayısıyla görev, modernist evrenselcilik ile postmodern görecilik arasındaki ikili karşıtlığın ötesinde düşündürmektir. Modernizm bize kurumlar, inşa, evrensellik ve siyasal dönüşüm dilini verdi. Postmodern ve postkolonyal eleştiriler ise bu dilin içine gömülü şiddeti, dışlamayı ve Avrupamerkezciliği görünür kıldı. Her iki içgörü de gereklidir; hiçbirisi tek başına yeterli değildir.

Bir ara konum, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin tarihsel olarak üretildiğinin, kurumlar aracılığıyla dolayımlandırıldığının ve güçle yüklü olduğunun kabulünden başlamalıdır. Bunlar tarihin üzerinde asılı duran tarafsız hakikatler gibi ele alınmamalıdır. Ancak yalnızca sömürgeci icatlardan ibaretmiş gibi de reddedilmemelidirler. Tarihsel saflıktan yoksun oluşları, siyasal potansiyellerini tüketmez.

Böyle bir konum, evrensel değerlerin emperyal ve zorlayıcı kullanımlarını eleştirirken aynı değerleri otoriter manipülasyona karşı savunmamıza da imkân verir. Ayrıca daha kesin sorular sormayı mümkün kılar: Evrenselliği kim tanımlıyor? Hangi kurumlar aracılığıyla? Hangi koşullar altında? Ne tür zorlama biçimleriyle? Kimin yararına? Ve aşağıdan hangi itiraz ve mücadele imkânlarıyla?

Sonuç

Bu denemenin temel argümanı, demokrasi, insan hakları, eşitlik ve özgürlüğün güç ilişkilerine gömülü, tarihsel olarak inşa edilmiş değerler şeklinde anlaşılması gerektiğidir. Bunların modern biçimleri devlet inşası, kapitalizm, emperyalizm, hukuki zorlama ve kurumsal mücadele süreçleri aracılığıyla ortaya çıktı. Çoğu zaman merkez ve çevre toplumlar arasındaki asimetrik ilişkiler üzerinden dayatıldılar. Bu bakımdan postkolonyal eleştiri yalnızca yararlı değil, gereklidir.

Ancak eleştiri tek başına yetersizdir. Batı evrenselciliğinin eleştirisi evrensel değerlerin toptan reddine dönüştüğünde, baskıyı meşrulaştırmak için anti-kolonyal söylemi kullanan otoriter rejimlerin önünü açma riski taşır. Dolayısıyla mesele evrenselcilik ile eleştiri arasında seçim yapmak değil, eleştiriden sonra evrensel değerlerin dilini yeniden kurmaktır.

İnsan hakları ve demokrasi ne saf sömürgeci araçlardır ne de tarihin ötesinde duran masum evrensel ideallerdir. Bunlar tartışmalı siyasal formasyonlardır. Anlamları mücadele yoluyla üretilir; gelecekleri ise görecilik ya da otoriterliğe teslim edilmeden hegemonik medeniyet anlatılarından koparılıp koparılamayacaklarına bağlıdır. İhtiyaç duyulan şey naif modernizme dönüş değil, kendi tarihsel şiddetini kabul ederken iddialarının özgürleştirici gücünü koruyan daha düşünömsel bir evrenselciliktir.